

Ordas és csillag

Nagy László és Nagy Gáspár versei Tamási Áronhoz és Sütő Andrásához

1) „*fekvő fekete fenség*”

Nagy László és Tamási Áron személyes ismeretsége, majd jó barátsága az ötvenes évek elejére nyúlik vissza. Az iszkázi költő prózai írásai és naplója is több bizonyosságát adják a kettejük mély kapcsolódásait jelző fizikai és szellemi találkozásoknak. Ezt természetesen megelőzi a Tamási-művek ismerete, hiszen, amikor érettségi után Nagy László visszamegy szülőfalujába, s többek között lakóhelye kulturális életét próbálja meg gazdagítani, egy Tamási-mű is része „népnevelő” programjának. „Többnyire nyomasztó hangulata volt, bár igyekezett barátaival kiszakadni a csupán kártyázásra, kocsmázásra hívó falusi világból: csalogatták az embereket a kultúrházba, szavaltak, felolvasásokat rendeztek. Próbálták megkedveltetni a falusi emberekkel az irodalmat. Tamási Áron *Ábel a rengetegben* című regényét olvasták fel” – írja Görömbei András. Később, 1953-tól a *Kisdobos* szerkesztőségében végzett közös munkájuk kapcsán kerül sor személyes megismerkedésükre. A Zelk Zoltán szerkesztette gyermeklap fiatal és akkor mellőzött, már érett írókat egyaránt alkalmazott. Tamási mellett így Pilinszky, Weöres, Szabó Lőrinc is a lap munkatársai voltak. Nagy László – pályája első szakaszának idejére emlékezve – édesapja s legnagyobb példaképei, barátai között említi – búcsúzásukra emlékezve – (*Életem* című, 1974-es írásában) Tamási nevét: „69-ben apám halt meg nyolcvanadik évében úgy, hogy nem bocsátott meg a világnak. Meghalt közben Tamási Áron, akinek magas szemöldöke alatt sokszor ültünk (Juhász, Csernus, Kondor meg én) a Trombitásban, a Kis Royalban. Meghalt Ferenczy Béni, aki mindig biztatott csendes mosolyával. Váratlanul Veres Péter, aki mindig figyelt rám. Kassák, aki konokságban egy volt apámmal.” Másutt a még közvetlenebb baráti viszony tanújelei nyilatkoznak meg az Ábel-könyvek szerzőjét érintő Nagy László-emlékezésekben. Már Tamási halála után veti papírra, a Sütő Andrással történt első, könyvheti, budapesti találkozásáról szólva, hogy a pusztakamarási író (amellett, hogy úgy

látszott, valahonnan már ismerik egymást Nagy Lászlóval) rápillantva iszkázi társára, mintha székelyföldi jegyeket látott volna rajta. „Pohár mellett kölcsönösen megjegyeztük, úgy tűnik, régóta ismerjük egymást. És: nem vagyok-e véletlenül közülük való, mert látnak olyan jegyet is rajtam. Zöldszelvény nyakendőmre mutattam félszegen, mert ezt Tamási viselte egykor. És elmondtam, ha poharamban igazi bor van, a szelvény-nyelv csücske is kap néhány csöppöt: tessék, Áronka! Jegyes vagyok, igen” (*Heti jegyzet*, 1971. június 26.).

A székely író halála után Nagy László nemcsak szeretettel, hanem jegyzetet kiváltó figyelemmel is fogadta Tamási testvérének lila tintás ajánlással ellátott, s neki postázott könyvét, a *Vadon nőtt gyöngyvirágot*, amelyben sorsszimbólumként egy lepréselt árvácskát küldött szerzője. Tamási Áron szellemének fókuszából, s folytonosan őt idézve olvassa végig a könyvet: „Olyan ember betűvétele, aki tiszteli az írást, aki mindmáig földműves: Tamási Gáspár Farkaslakáról. Áron édesöccse. [...] Gáspár alakját idézem, a kicsi és inas fekete embert, ahogy vendégeskedik Áron budai lakásán. Egyszerű székely ünneplőben, ül teljes derékszögben a széken, keze a térdén. De ez a kép nem a feszélyezettségre vall, hanem a tisztességtudás kifejezése, és úgy takaros, hogy gesztusban meggondolt, szóban takarékos. Ilyen ember írta a könyvet. A Múzsánál is vendég. Irkája felett a tisztaság, a formásság igénye hatja át: hiszen ír. Ahogy Áron is csak tiszta fehér ingben tudta megfogni a tollat. Bevallhatom, mert ő sem veszi sértésnek: elsősorban Tamási Áron miatt vonzott a könyv. A család életrajzához, amit oly gyönyörűen megírt Áron, néhány erős vonást Gáspár is ad. Amit Áronnál a fiúi szemérem tilt, azt Gáspár kimondja, ragaszkodva a valósághoz” (*Gáspár könyve*, 1970. október 24.).

Nagy László 1975-ös, első erdélyi útján – Kormos István és Kiss Ferenc társaságában – május 23-án, pénteken jut el számos úti állomása között Farkaslakára. Odaérkezésük történetét röviden így dokumentálja, a sorok középpontjában Tamási Áron alakjával: „Valóban fél 8-kor kelünk. Reggeli. Múzeum: a fejfákat nézem, lent: székelyház belseje. [...] Patakpart, ebéd. Fával megrakott szekerek – lovak isznak a patakból. Majd átgázolnak. Tüzesek. Falu: 150 székelykapuval. A kapukon kozmikus jelek. Később: Farkaslaka, szelídebb táj. Áron a földben, sírni kezd az ég, majdnem én is. Gáspárt nem látogatjuk, rossz az út, megered az eső nagyon” (*Nagy László naplója 1975. február 14-től 1978. január 29-ig*, 1994).

A két alkotónak az egymásra figyelése ugyanakkor nem volt egysárga s kizárólag csak Nagy László részéről gondozott kapcsolat. Erről Tamási Áron 1966-os, tréfás hangütésű levele is tanúskodik, amelyet április negyedikén címzett Nagy Lászlóhoz, a fiatalabb kortárs Kossuth-díjának átvétele alkalmából: „Kedves László! Őszintén, nagyon örülök annak, hogy a Kossuth-díjban, melynél nagyobb jelenleg az irodalomban nincs, most már Te is részesültél. Engedd meg, hogy mint atyai barátod, a következőkre felhívjam a figyelmedet: 1. Rendelj magadnak kettő rend öltönyt. 2. Vásárolj 1 pár cipőt. 3. Vegyél kettő pár pizzamát. 4. Vásárolj két fehér s egy színes inget. Szeretettel ölel és szívből kíván minden jót Tamási Áron. U. i.: Utazókuffered van-e?” (*Tamási Áron levele Nagy*

Lászlóhoz). Egy másik alkalommal – dedikációként az *Ábel a rengetegben* könyvéhez – Tamási még rövidke verset is írt Nagy Lászlóhoz műve átnyújtásának alkalmából. A költő „naplójában is följegyezte, ... hogy Tamási így dedikálta neki: „Nagy Laci-Lászlónak / a zengő szavúnak, / ki zeng magyaroknak / s fent az angyaloknak” (Görömbei András). „Halála előtt írta ezt” – teszi hozzá a versidézethez naplójában Nagy László.

Az erős kötődést a *Himnusz minden időben* szerzője oldaláról nem csupán a már számos kitűnő művet megírt s az irodalmi életben jóval otthonosabb, idősebb kortárs iránti tisztelet, hanem a nagy földrajzi távolság ellenére is a közös világszemléleti eredet, a parasztság köréből és kultúrájából származás is motíválta. Ez hasonló világképi jegyeket sugárzott fel a Székelyföldön és a Bakonyalján. A népi irodalomhoz kapcsolódó erős vonzalom mellett Nagy László számára Tamási Áront példaképként Farkaslaka szülőttjének a folklórra történő erős támaszkodása is nagy hatásúan emelte fel. Tamási úttörő – és sokszor a világirodalomra csillogó – minőségben adta a folklórintegráció modern alkalmazásának lehetőségeit s indukcióit, már a húszas évektől folyamatosan, a teljes magyar irodalom számára. Hatása ebben Bartók zenei motivációihoz mérhető. Az 1945 után indult „népi szürrealisták”: Juhász Ferenc, Kormos István, Nagy László, Tornai József, majd később Csoóri Sándor, Tamás Menyhért, Kiss Anna és mások is biztatást és perspektívát találhattak a folklórinspirációkat az Európára néző, korszerű irodalmi törekvésekkel ötvöző műveik számára. A népi kultúra Tamási kezétől származó ösztönző felszabadításai: prózai és drámai modelljei s ezeknek esztétikuma, továbbá az e munkáihoz fűződő elméleti terméshatás megnyilatkozásai Bartók, García Lorca, Weöres Sándor és Sinka István mellett előkelő helyet jelöltek ki a *Szép Domokos Anna*, az *Ördögváltozás Csíkban*, az *Énekes madár* szerzője számára a Nagy László remitológizációs, folklórintegráló művészetét feltápláló ösztönzések között.

Tamási Áron földi testének Farkaslakára utaztatása előtt, 1966. június 2-án, a Farkasréti temetőben felállított ravatalánál Féja Géza, Juhász Ferenc, Galambos Lajos és mások társaságában Nagy László is búcsúbeszédet mond. Az *Élet és Irodalom* az 1966. évi 22-es számában közli röviden a Tamási Áron haláláról lapzárta után kapott hírt, és a következő számában (1966. június 4.) emlékezik a székely íróra. Veres Péter (*Tamási Áron*), Cseres Tibor (*Ragyog egy csillag*) írásaival egy lapon, ebben a számban jelenik meg először Nagy László verses búcsúja *Búcsú-sorok Tamási Áronhoz* címmel, továbbá a Tamási Áronról készített rézkarc is. Később kötetekben a verscím a *Búcsú Tamási Árontól* végső változatra alakul, néhány kisebb, stilisztikai jellegű pontosítás és az eredetileg kétsoros versszakok négysorosakká tördelése kíséretében. (A stilisztikai módosításokat a „melledbe” helyett „mellkasodba”, „fölordja” helyett „felordja”, „torokmaró” helyett „torok-maró” szócserek s néhány írásjel megváltoztatása jelzik.) „A *Búcsú Tamási Árontól* felidézi Tamási szívárványos-tragédiás világát, a mélyről fakadt szépség és kín egységét. [...] Tamási világának mély értéséről, gondjainak vállalásáról tanúskodik” (Görömbei András). Költeményével Nagy László egyér-

telmüen tanúsította, hogy „a barátság érték a halálon túl is, kisugárzik a környezetre” (Tüskés Tibor), és hogy „az érdekek zónáira tagolt szellemi életben... a spontán találkozások szövetséggé, a vonzalmak szolidaritássá erősödtek” (Kiss Ferenc). Az alkotói személyiséget felfokozó, mitologizáló, az ember küldetésének lényegét kiemelő vonásaival Nagy László a későbbi nagy, siratóverseinek (*Három nap, három éj, Végakarata: tűz, Az elhúnyt várakoztatása, Gyászom a Színészkirályért*) egyik legjelentősebb modelljét is megteremtette ebben a műben. A *Búcsú Tamási Árontól* egyszersmind Nagy Lászlónak az első, már kifejezetten az erdélyi irodalom szelleméhez és az erdélyi magyar sorshoz kapcsolódó költeménye.

Nagy László nem vett részt Tamási Áron farkaslakai búcsúztató szertartásán, sírba helyezésének szülőföldi gyászünnepén. A sirató és a portrévers műfaji metszéspontjában álló versét a halálhír döbbenetének, a veszteség mértékének és az elképzelt otthoni, székelyföldi szertartásnak egyes elemeit is magába záró látomásaként írta meg. Ez a látomás egyszerre összegzi az előre elképzelt, otthoni búcsútatás képtörédekeit, az írói pálya jelentőségét, létrejöttének és ívelésének értelmét, a Tamási által megalkotott művészi stílus jellegzetességeit, s több utalást is magába sűrít a hétköznapi Tamási Áron személyiségéből. A portrévers-sirató később Nagy László költészetének a *Seb a cédruson* ciklusában (1967-73) kapott helyet, s az ebben közölt, kortársait (Egry Józsefet, Ferenczy Bénit, Kondor Bélát) rajzoló portréversek között (*Egry ragyogása, Végakarata: tűz, A Mindenség mutogatója*) az egyik legsűrűbb szövésszerű, leginkább rejtjelezett beszédű alkotás. Ennek nyilvánvaló oka az, hogy Tamási életművét és emberi alakját Nagy László mint a másik nép országának közepébe szorult, a történelem hányódásában nemzetéből kívül rekedt székelység pajzsát, a megmaradásáért kiáltó nagyszabású írói teljesítményt is szemléli. S a korabeli politikával szembeszegülő igazmondási akarata kényszeríti rá fokozottan is a képes beszédre. Amire nem lehet sem nacionalizmust, sem irredentizmust ráfogni, mégis képes a pálya felszökésének, lefutásának és zárásának eszmei és stílári sum-mázátát lényegszerűen közvetíteni.

Nagy László műve mind a portrévers, mind a sirató(ének), mind az alkotói-emberi személyiségjegyeket hangsúlyozó emlékvers műfajai felől megközelíthető. A Nagy László-típusú portrévers a kultúrhérosz-vonásokat, a sirató és az emlékvers az eltávozott jelentős, nagy ember nemzeti méretekben is fontos (de a sajátos, a magánéletire is kitekintő) személyiségbeli vonásait hangsúlyozza, s mindezeket a felravatalozás, a temetés, a sírban nyugalom e vonásokat kiemelő látomásának kontúrjai között. A gigantikus méretű szertartás egyszerre zajlik Nagy László költeményében a földön, a realitásban és az a fölötti térben, az eszmék, a történelem és a varázslatok mítoszi világában. Akár egy Tamási-mű vagy egy sűrű mintázatú, földi s égi jegyeket egymásba öltő székely faragás vagy hímzés anélkül, hogy egy pillanatra is elveszítené a valóságos vonatkoztatási pontjait.

A meghatározó látomáskontúrok, noha egy temetési szertartáshoz hasonlítanak e búcsúversben, ám mégsem csupán azok. Itt nincs gyászmenet, útra

bocsátó beszéd: ez egy virtuális, mitikus térbe átnövő magánszertartás az epikai lépések időbeli vázlatvonalán, időrendben a halál, a felravatalozás, a halál utáni szellemi jelenlét, az itt maradás siratóénekekre is jellemző funkcionális pontjaival. Nagy László Tamásit már a vers indulásakor a kultúrhérosz vonásaival dúsítja fel, s ennek a mitizáló közelítésnek a tartalmi elemei az utolsó szakaszig végighúzódnak a költeményen. Első összetevője a mítoszi személyiségtartalomnak az a galaktikus viszonylatrendszer, amely egy magánéleti szokáselem alakjában hasonlóságon alapuló analógiás metaforájával már a verskezdet szakaszában kozmikussá tágítja a Tamási-lét vonatkoztatási rendszerét. Úgy tartja az emlékezés, hogy az igényes öltözködésre s abban a jelképes elemek használatára is sokat adó író tavaszoként gyöngyvirágot tűzött kabátjára. S minthogy a tavasz egyik első virága „telepekben”, gyönyörű fényt vetve (legilatosabb példányaiban vadon is, ahogyan arra Tamási Gáspár könyvének a címe is utalt), terem; Nagy László sirató-látomásában ez a gyöngyvirágmotívum változik át, a halál csapásától megsokszorozva, negatív fényűre váltva a halált okozó-kifejező s az író mellkasában gyökeret verő, „örló fényű csillag-teleppé”. S az élő virágból a pusztulás testben meggyökerező telepévé változott kép után Tamási Áron eltemetésének kronológiáján épül tovább a mű.

Az önmegszólító vers magatartás-tipológiáját feltáró Németh G. Béla az alkotó személyiség és a világ közötti krízis megnyilatkozásának fogta fel az önmagához mint második személyhez beszélő verskaraktert. Nagy László e nem önmegszólító, hanem Tamási Áront holtában megszólító („Te, aki a gyöngyvirágot / kitűzted minden tavasszal...”) s e megszólítást az egész művön végigvezető műve szintén a lírai „főszereplő”, az eltávozott és a világ, a társadalom közötti válság megjelenítésére alapozza versét. A válság itt nem csupán az elköltözött és a fiziológiai-biológiai-emocionális „létezés” (a halál-élet ellentét) közé feszülő fájdalomból, hanem az író és népe kisebbségi sorsából is fakad, abból a háborgó forrásból, amely az egész Tamási-művészet esztétikai és eszmei alkatát megteremtette.

A lineáris fokozatokban felépülő verstörténetnek: a siratásnak, a búcsúztatásnak a líra műnemébe zárt epikai rendje három koncentrikus körben rendezti a maga holdudvarába a gyász, az emlékezés és a portréalkotás poétikai mozzanatait. A legbelső: Tamási halálának és eltemetésének a reális ténye s ez az esemény lesz a másik két körnek is a kiinduló, azokat tovább gyűrűztető magja. A második gyűrű az e valóság köré alkotott s számos folklórvonással átszőtt, költészetbe fogott „mese”, azaz a tragikus végkifejletre néző „mesevariáns” az írói sorsról. A harmadik, a legtávlatosabb, a külső, de a legnagyobb képi erejű tartomány pedig a teremtésmítosz Tamási alakjára demiurgoszt, kultúrhéroszt rajzoló köre. Ezek a szemléleti körök egymást átvilágítva s egymás hangsúlyait váltakoztatva közösen építkeznek a vers befejező két szakaszáig, ahol a halott kultúrhőstől halálában is a sírjára hívott magányos, sebesült farkas – mindhárom epikai dimenzió vonatkozásában – széttöri, összerombolja a megnyugvást, a varázslatot. S egyetlen vonításban kiáltja ki a megnevezhetetlent: a Tamási-

küldetés valódi, legbenső felhajtóerejét és ennek társadalmi eredményét, amely a vers befejeződése után is ott hangzik, ott feszül, állva marad a levegőben. S ott áll egyetlen éles hangsorként ma is.

Tamási halála és temetése, e legbenső kör, a legelemibb és a legdrámaibb műréteg. Nagy László verse csak sejteti az egyébként előre tudható tényt, hogy az író szülőfalujában, szülei, rokonai sírjához közel („anyád hamva lesz lepedőd”), helyezik majd örök nyugalomra (illetve nyugtalanságra). A *Szülőföldem* című könyvében így írja le az elődöket magába fogadó s az egyszer majd őt is váró temetőrészt az író. „Messze bent van az apám sírja, együtt a nemzetség régi halottaival, kiknek elejét még akkor temették ide, amikor felütötték a temetőt. Nagy kereszt van az apám sírja felett, barnul már erősen a cserefája s igen a bádóg is felette. Magán a hompon kizöldült már a fű, egy-egy kövér ibolya duzzad rajta. Mellette a testvéreim fekszenek, haton. Majd nagyapám és az ő fiai. Tovább dédapám és az ősök számosan. Ölemből odateszem a virágokat apám sírjára, hadd üdvözlje őt is a tavasz, amelyet annyit és oly nehezen várt örökké. Aztán mozdulatlanul néztem a földet, és az jutott eszembe, hogy valamikor én is itt fogok feküdni.” S úgy is történt, ahogyan az író jóvendölése szól: „Tamási Áront végakarata szerint, a „nagy út kanyarulatában, a templom háta mögé, arccal kelet felé” temették el, ősei közelében, két cserefa között. A sírt ma kopjafa és a Szervátiusz Jenő és Szervátiusz Tibor által faragott trachit emlékmű, Sütő András szép szavával „tonnás hegyi beszéd” jelzi” (Sipos Lajos).

Nagy László jól ismerte azt a Tamásira tekintő és elterjedt minősítést, amely baráti köréből, tisztelőiből áradt az íróra, s arca, alakja, viselkedése, teljesítménye nyomán a fejedelem, az uralkodó vonásokkal illetve. A költő Tamásinak ezt a karaktervonását erősíti fel, amikor a mese és a mítosz vidékére irányítja gyászbeszédét. Ez az íróra emberi teljesítménye alapján is illő minősítés sokszorosan köszön vissza a Nagy László-műből, annak mintegy a műstruktúra gerincét felépítő és metaforáit teremtő forrásaként szolgál. Nem csupán a gyászöltönybe öltöztetettnek a „fekvő fekete fenségge” változtatásában, hanem a „herceg”, „király” megszólításokban és alakjának a mese s a mítosz színeivel megfestésében is. A ravatalra helyezett „fejedelem”, „fenség” vázszerű sziluettjére boltosul rá a félig-fabula, a csonka mese az „átoktól” szülővidékét, népét megszabadítani akaró mesehősről, a „trónra törő” hercegről, aki azért indul el, hogy „törvényes fényével” kivívja népe számára az idegen hatalom roncsoló erejétől a megváltást. Az anyatej erejével („Te, akinek magasra hágni / anyatej adott erőt”) Fehérlófiaként vagy más hasonló képességekkel bíró mesehősként a világnak nekiindult és a mese törvényei szerint csodás, mágikus eszközökkel (vagyis itt a nagy művészet képességének metaforáival) is bíró („törvényes fény”, „páwapalást”, „glóriás pohár”, „táltos-fog”) fiú alakja, akinek küldetéses útja – a mesehősökével ellentétben – ebben a dimenzióban sikertelen maradt („Trónra-törő herceg, mi lettél? / Megtépett álom-király!”). A mesetörténetből kiszakadva (s már a vers kezdetekor is erre a távlatra készülődő motívumokkal) e státusából lendül át a mítoszba Tamási Áron alakja. A harmadik, a mítosz legkülső kon-

centrikus köre öleli magába a jellegzetes Nagy László-i portrévers legtöbb tulajdonságát. A fényvel, a termékenységgel, a kozmoszi harmóniával, a teremtéssel, közössége heroikus képviselőjével és megvédésének erővel ellátott kultúrhérosz paradigmáit, amelyek típusosan mutathatók ki Nagy László művészarckokat festő, sirató vagy emlékező versportréiból (*József Attila!*, *Bartók és a ragadozók*, *A föltámadás szomorúsága*, *Gyászom a Színészkirályért* stb.).

A „megtépett álom-király” minősítést leíró Nagy László korántsem azt állítja, hogy Tamási alkotói életműve lett volna kudarc vagy csonka teljesítmény. Hanem azt, hogy mindezzel a hatalmas erőfeszítéssel sem tudta feloldani az „átkot” az író székely népe fölött. Az életmű, ez a „gigász-délibáb”, ez a nyelv, a kultúra, az írói képességek terén a történelmi ostromozottságot akár a feje tetejére is állító, csillogó káprázat a valóság gondjait csak megnevezni, békíteni, ideákba tükrözni képes, ám megoldani nem. A Tamásit sírba döntő időben az ezzel a felismeréssel történő, ezt átgondoló legfrissebb szembesülés emeli Nagy László versében a hatalmas délibáb közepébe az író által „teremtett tündérek” groteszk-felnagyított képét. Akik a „méz-szavú” ember írásaiban, annak aszszonyimádatára is utalóan, a Tamásitól megénekelt sorsukban „méz-csepegő melleiket”, egyszerre a művészet és a szerelem gyönyörét csillogtatják, „meresz-tik”, ám a megoldás ügyében hiába, a holdig. A művészi szerep értelme, színvonalja és az életmű – már létre hívó inspirációiban a székely társadalomhoz kötődő – „megváltást” kereső akarati eredményessége élesen kettéválik. Amíg a művészi értékteremtés minősége a fénybe, a „trónok” közelébe vezetett, addig az „átkot” feloldó, a történelmi igazságot, méltányosságot kereső legmélyebb szándék a megoldhatatlanság egyre inkább kiélesedő peremű szakadékához vitt. Szinte a költemény kellős közepén mondva ki azt, hogy a „kárvallás” nem csupán a halál természetéből, hanem e történelmi változtatásra irányuló szándék megvalósulatlanságából is fakad:

*Kárvallás lesz minden évszak,
hasztalan a szilaj szüret,
megerjedt záport szűrcsöl
kövesedő tálto-fogad.*

S rövidesen, az ez után másodikként következő versszakban a rímszavakként is kivételesen fajsúlyos helyzetbe hozott, ezért a varázsos verslátomásokon az egzakt megnevezés kegyetlen pontosságával áttörő elvont fogalmak is („csalatás”, „gond”, „megoldás”, „ítélet”), a fölējük borítható „gyönyör”, a mágikus és a nyelvi káprázatok ellenére, a feladat bevégzésének lehetetlenségét közvetítik:

*Valld be: a gyönyör csalatás,
nem múlik el soha a gond,
rághatod a megoldásért
kezed fejét ítéletig.*

A három koncentrikus, egymásra vetülő tartalmú poétikai és szerkesztési kört, a szertartás, a mese és a mítosz egymásra ragyogó látomásait töri össze a szerzetesugárzó fájdalmában és művészi intenzitásában mindegyiküknél nagyobb, erősebb látomás a műben: a mágikus fenség hívására a sírhoz érkező magányos, sebesült ordas felnagyított s kiélesített képe. Aki nem más, mint – a versvizióban – a gyöngyvirágokból lett halálos csillagteleptől szintén a mellkasán sebesült Tamási alternánása, a mesehős és a demiurgosz vad parafrázisa, szimbolikus legendahősként történő feltámadása. Ez a legenda szorosan kötődik Tamási szülőfalujának nevéhez is. A monda szerint az erdő közeli malomban őrlető székely lovát, a férfi ott időzése közben farkasok falták fel, s a ragadozók megfékezése miatt később e helyre települt falu ezt a történetet őrzi nevében. Magának a szülőföldnek a „szelleme” is ott izzik hát a Nagy László-vers befejezésének farkaslátomásában. S a szügyön lőtt, a sírhoz érkező vagy talán éppen abból kikelő magányos farkas nem is csupán Tamási-alterego és szülőföldlélek már. Hanem a magára maradt, küszködésében egyedül hagyott, megsebesített szabadságeszme, fájó identitásjelkép, függetlenségvágy, a mindenség szabad ereje, még sebesült állapotában is. („Fontos megjegyezni, hogy mivel a temetésen zendüléstől tartottak, a mintegy ezernyi embert más tartományokból, pl. Brassóból jött bőrkabátos szekusok, álruhába bújt rendőrök, besúgók hada „vigyázta” szájkosaras kutyákkal, „nagy, fekete autókkal” – rögzíti Katona Zoltán.) Nagy Lászlónál a farkas másutt is szabadságjelkép, illetve a természet autonóm entitásának alakja. Így tűnik fel az „ordasi tűz” a *Versben bujdosóban*, a szuverén természetalakító hatalom az *Ordas mondja* létfilozófiára villogó összegzésében. Ám lehet a társadalom elvadult állapotának kifejező figurája is. („Ordasos kor” – mondja ki történelmi idejének atmoszféráját jellemezve *A zöld sátor elégiája* című versében, s a *Számadás egy pillanatról* című költeményében is „ordasi szörzet lóg ki” „egy bárányfelhő mögül”.) Ezzel a többszörösen összetett farkasszimbólummal vonítatja Nagy László – Tamásival együtt – „égig a kint”, az alkotó írói motivációinak lényegét, magát az életmű e vonalának végkövetkeztetését és benne a szülőföld szabadságának, identitásának veszélyeztetettségét, sőt elvesztését is, mindazt a komplex tartalmat, amit az adott kor politikai konstellációi miatt nem lehet emberi szóval elmondani. A Tamási-életmű sorstükröző és megoldást kereső ereje után (lásd például: *Erdélyi csillagok*) a „kimondás”, a tudatosítás útján és Tamási munkássága után már csak a farkasüvöltés égis csapó hangja lehet kifejezőbb, megrázóbb. (A székely életműből sugárzó, a székelységet és az erdélyi magyarságot védő, megtartani akaró erő olyan erővel árad ki, éles világosságú felismerésként a gyász időszakában Tamási emlékezetéből, hogy a budapesti búcsúztatást végző egri érsek, Brezanóczy Pál gondolatait is a Nagy Lászlóéhoz hasonló mitológiai-szakraális analógiákkal tölti fel: „Testvérünk, Áron! Aki hivatásodban a dadogó Mózesed helyett szólottál! Az irgalmas Jézus áldásával, íme hazabocsátunk Téged születésed földjére, ami bensőnkben a miénk is, hiszen az anyaföldnek mélyén, odafenn az égben s az emberi szívek érző kamrájában nem léteznek országhatárok.”)

Nagy László búcsúverse a maga szerkezeti és képi megoldásaiban, részben a sirató műfajából következően is, számos közös vonást mutat, a terjedelmi különbség ellenére is, García Lorca Ignazio Sánchez Meíjast sirató gyászénekével (*Siratóének Ignazio Sánchez Meíjas torreádor halálára*). Amott a halál madara (vagy kígyója) költözik „tojásokat rakva” a sebbe, itt az „örlő fényű csillag-telep”. Amott az andalúz folklór képei-motívumai növesztik kultúrhőssé a viadal művészetében „királyi” torreádort, itt a székely népköltészeté, mítoszé az íróét. García Lorcánál az andalúz kisebbség tehetsége, szépsége, emberi igényessége nő át a bikától halálra sebzett torreádor alakjába, emitt a székely népé, képességeké a küzdelmes sorsú, a történelemmel az irodalom művészetén át viaskodó Tamási Áron figurájába. Amott a bika áll magányosan, „győztes szívvel, árván” a porondon a torreádor megsebesítése után, Nagy László versében (noha más logikai úton érkezve el az áldozathoz) a farkas marad legvégül a halott „hős” közelében.

A vers ugyanakkor a Tamási által a magyar kultúrában Bartók, majd József Attila mellett úttörően és egyetemes értékűen alkalmazott (s Federico García Lorca írásművészetével ezen a népkultúrát beölelő síkon is számos paralel vonást felmutató) székely-magyar folklórmotívum-örökség egy részét is illusztrációszerűen, mintegy szimbolikusan áttünteti. Például a három koncentrikus, egymásra vetülő fényű jelentéskörben elrejtett hármas mágikus számmal, a fekete, a fehér és a piros színszimbolikájával, a folklórtörténetek jellegzetes szereplőivel, figuráival („páva”, „tündér”, „táltos”, „király”, „ordas”).

A vers formai megoldásai között külön figyelmet érdemelnek a mű mitikus-mágikus és népköltészeti tartalmaival összhangban álló alliterációk („anyatej adott erőt”, „fekvő fekete fenség”, „trónra törő herceg”, „páva-palástod”, „teremtett tündérid”, „meresztek a teleholdig / méz-csepegő melleiket”, „golyóverte szüggyl szétdúl / szivárványt” stb.), amelyek – Tamási írásainak archaikum-átlényegítő vonásaival párhuzamban – a sorvégeken rímtelen, négysoros szakaszokban egyszerre idézik meg az ősköltészetet és a közelebbi népi szövegek kulturális hatásait. (Miközben a szakaszok időmértékes ütemezhetősége klaszszikus strófaszervezetekre is rájátszik, ráhangolódik.) A hangszimbolika az alliterációktól függetlenül is kiterjedten működik a jambikus lejtésű versben. A halál idillt, nyugalmat „szétdúló” erejéről „tanúskodó” „r” hangok még olvasva is hallhatóan, harmóniát sértően ropognak végig (összesen harminchárom darab) a versstruktúrában. Ezzel összhangban az első szakasz meghatározó zöngétlen (felpattanó) zárhangja, a „t” a köznyelvi átlagot meghaladóan az egység összes mássalhangzójának 16%-át téve ki, a vigasztalanság, a halál monotóniáját kopogja rá a verskezdet hangszerkezetére. S a „t” hangok e dominanciája a következő két versszakban is kifejezett marad. S hasonló funkciót tölt be az „sz” zöngétlen réshangjának sziszegő fájdalma az ötödik szakasz első három sorában, továbbá a mély mássalhangzók túlnyomó aránya a gyással telített tartalmú és hangtipológiájú negyedik versszakban.

*Páva-palástod vállamon,
glóriás poharad enyém,
mind csupa gyászlevél immár,
torok-maró keserűség.*

2) „zöldülget fönn a Hargita”

Nagy László művénel jóval később született, s a *Koronatűz* című 1975-ös kötetében jelent meg Nagy Gáspárnak a *Tamási Áron sírjánál* című verse. Ez a költemény már, a közeli halál döbbenetétől eltávolodva, nem a ravatalra, a gyászszertartás közvetlen összetevőiből felnöveszthető gondolati tartalmakra figyel. A Tamási-életművet első olvasatra nem is annak politikai-nemzeti vonásai felől értékeli elsősorban, hanem az irodalmi hagyaték emlékeinek és esztétikumának az utókorba történő lecsapódásait jeleníti sűrítetten meg. A versszerkezetet ezért nagymértékben Tamási-művek emlékdarabjai (helyszínek, nevek, történésforgácsok) és a székely népköltészet táplálják fel. Maga a húszsoros vers nem más, mint Tamási alkotásaira és a székely folklórszövegekre egyszerre játszó, imitált népköltészeti beszéd. Telítve népdal-, ráolvasás-, ballada-, mondóka-, sirató- és dicsőítőének-elemekkel s a székely mítosz fényeivel. A mű a mondóka, illetve a mondókaszerű vers epikus emléktöredékekkel is feldúsított zártabb formájába sűríti bele ezek egyes műfaji, formai vonásait. A szintetikus népköltészeti stilizáció e tömörítő s egyszerre a Tamási Áron nagy munkáira és ezeknek népköltészeti forrásaira mutató alkotása a felező nyolcasok „kalevalázó” ritmusával s a ráütő, a rag- és a keresztrímek egymásba öltögetésével, kopírozó vagy variációs ismétléseivel, alliterációival („szemünket szikráztatja, / a szívünket himbáltatja”, „magát mutogatja”), a tájszavakkal („ösvény”, „legényfa”) csak elmélyíti a vers és az emlékezés folklórdimenzióit. S közben a Nagy Gáspár-életmű egyik szikrázóan szép darabját teremti meg.

*Hej Istenem kicsi Móka
csillag hajlik az utadba
a szemünket szikráztatja
a szívünket himbáltatja
emlékeink abajgatja
az a csillag kicsi Móka
vagy a szép Domokos Anna?
zöldülget fönn a Hargita
hej Istenem kicsi Ábel
csillag repdes az utadba
hogy te arra tüstént rálelj
az út magát mutogatja*

*az ösveny előre kitetszik
a legényfa kivirágzik
álmainkkal beh cicázik,
jaj Istenem kicsi Móka
halált világló éjszaka
csillag hullik az utadba
hajnali madár Nyikóba
kicsi Ábel kicsi Móka!*

A népköltészet és a mögötte álló teljesebb székely folklór és mítosz versbe vont töredékeinek komplex szerkezetébe ágyazódnak bele a közülük genetikai módon származó, velük közvetlen rokonsági fokokban álló Tamási-motívumok. Móka, Domokos Anna, Ábel, a „hajnali madár” figurái, képei közvetlenül idéznek meg Tamási-alkotásokat, s ezeket egészíti ki és erősíti a szülőföld geográfiai toposzainak a műbe emelése (Hargita, Nyikó), valamint a székely író munkáiból kiragadott eseményrészecskék izotopikus átültetése is. S mindezek egy nagyobb gondolati koncepció csillagrendszerében találják meg helyi értéküket: ez pedig Farkaslaka nagy alkotójának a fajsúlyos beleilleszkedése a teljes magyar irodalmi tudatba, feledhetetlen hőseivel, tájaival, eseményeivel, amely ott él irodalmunk tágas szellemi terében, „szikráztatja szemünket” az író halála után is, alkotói fényének bizonyosságaként. Nagy Gáspár még a székelyek legszebb mítoszáét, a Csaba királyfiról szóló történetet is átragyogtatja a költemény struktúráján. S ennek analógiás mezőibe vonja Tamási életútját, teljesítményét, alakját. A vers leggyakoribb szava (a Tamási-műből vett „Móka”, szintén analógiás sugárzású személynév mellett) ugyanis a „csillag”: a Tamási-lét székely mítoszból, népköltészetből és az író saját műveiből felizzított képe. Ez lépteti a mű gondolati terében Tamásit (és hősei egy részét is) ugyanarra a „csillagösvényen” vezető útra, mint Csaba királyfit, a székely hitvilág legfényesebb hősét. Az analógia e népköltészeti alkotásokból, a népi hitvilágból és a Tamási-művekből kiemelt képek egymásba fonódó halmazában is pontos és elrendezett. Csaknem tökéletesen a vers geometriai közepét tölti ki az előre és hátra (kata- és anaforikusan) egyaránt sugárzó, az olvasó tudatába is mágikus elrendező fókusként lépő szakasz, amelyben (Ábelként) az író, alkotói színre lépésének imitált pillanatában (az Ábel-modell önéletrajzi vonásait is kiaknázva) így szólítja meg a bérbaltavári költő: „hej Istenem, kicsi Ábel / csillag repdes az utadba / hogy te arra tüstént rálelj / az út magát mutogatja / az ösveny előre kitetszik”. S a nagyhírű székely mítoszt, eredetregét és a székely himnuszt ekként (s fogalomtöredékeiben is) magába kódoló mű összességében mégis rámutat tehát a Tamási-életmű és szerep legfontosabb nemzeti és társadalmi tartalmára, legfőbb ösztönzöttségére: a nagy veszélyben, sorsfordító életfázisban levő székelység mitikus és hitbéli megsegítéséért, megmentéséért született és következetesen végigvitt életpálya küldetésére s erejére. S a vers mindezekén túl Tamási Áron teljes sorsútját is magába kódolja főbb motívumaiban. A Roman

Ingardentől a lírai vers lényegeként feltárt „rétegelt struktúra”, a polifon, sokrétű tartalmakat magába rejtő költői mű fogalmát is példás bizonyossággal szemléltető Nagy Gáspár-vers a Hargita vidékéről a „csillag”-sorsba jutott, majd onnan halálával aláhulló, hazája földjébe bukó, ott, ahogyan a csillag, a Nyikó tükrére eső, az emlékekben, a szívekben, a művek áramain halhatatlanul tovább élő emberi pályát is lényegszerűen láttatva emeli oda képeiben olvasói elé.

3) „fekete csillagok alatt”

A Tamási-eszményeket, pályát, az emberi és művészi elhatározásrendet alapvonásaiban többen is megörökölték Tamásitól Erdélyben és a Partiumban. Közöttük Sütő András, akit mind Nagy László, mind Nagy Gáspár nagyra tartott és szeretett mives munkáiért s a magyarságért vívott írói küzdelmeiért. Akinek írói indulása óráitól mestere volt a farkaslakai író, s aki három jelentős esszéjében is (*Tamási Áron rendes feltámadása, Tonnás hegyibeszéd, Ábel kacagása és szomorúsága*) fejezte ki nyíltan ezt a kötődését. Nagy László és Nagy Gáspár munkáiban, emlékezéseiben – szellemi testvéreket látva bennük – azonos szintre emelkedik a két író.

Nagy Lászlónak az eleven erdélyi kultúrából az egyik legjelentősebb élménye Sütő András művészete volt. Naplója tanúsítja, hogy az 1971-es könyvünnepeken történt találkozásuk után, ahová Sütő az *Anyám könnyű álmot ígér* remekét hozta el, folyamatosan olvasta az író prózáját, drámáit. Több, már odakinti találkozás is mélyíti, és a további becsülés színeivel gazdagítja a kapcsolatot. Ahogyan közös küldetésükről és annak veszélyeiről a költő fogalmaz, egy időben mindketten „dugárként” jelenhettek csak meg a másik országában (*Heti jegyzet*). Nagy László Sütő András arcában azokat a vonásokat is meglátja, amelyeknek az erős kontúrjain itthon a saját művészete is megszövedött. Élete végéig érdeklődéssel figyeli az erdélyi író alkotásait, naplójában egymást érik az elismerő szavak Sütő András munkáiról. „Kemény írás” – szól a *Csillag a máglyán* című drámájáról. „Sütő nagyszerű” – mondja az *Egy lócsiszár virágvasárnapja* olvasásakor (1976. április 21.) „Szólt a telefon, (Czine) Miska hívott, Sütőékkel találkozunk nálunk. [...] Dicsértük Andrást a darabjával együtt” – írja 1975. december 16-án. „Sütő András (*Kék álhalál*) írásából nagyon szép karácsonyi színdarabot rendeztek a tévében. Ezt meghatódva néztem” – folytatódnak feljegyzései (1975. december 24.). A lelki és az alkotói rokonság olyan bensőséges közöttük, hogy Nagy László *Susogó gím-üzenet*et intéz „gím-testvérehez” (1976. december 23.), mintegy újévi köszöntőt írva számára, s így figyelmeztetve a már mindkettejük körül ott ólalkodó „barnás, emberforma árnyék” alattomos közelségére, ami egyaránt fejezi ki a politikai nézeteik és életkoruk miatt közeliükben járó veszélyeket. Nagy László e verse „a komor fenyegetettség közegében mondja ki a testvériség vallomását. [...] az ősi összetartozás jegyében és a barbár fenyegetettség tudatában csillantja meg a derű színét is, de maga a vers a ciklus

legkomorabb darabja, növekvő veszedelem tudatában szóló üzenet” (Görömbei András).

Ez a veszedelem Nagy Lászlóra csapott le korábban. Halála előtt öt nappal a *Menyegző* szerzője más írások között Sütő András kötetét is olvasta. Az *Engedjétek hozzám jönni a szavakat* így készítette naplójában följegyzésre: „Sütő könyvét, a Lacikásat olvastam este.” Még január 28-án is keze ügyében van a mű: „Sütő könyvét olvastam jólesően” (*Nagy László naplója 1975. február 14-től 1978. január 29-ig*). Nagy László fölött *A költő szívet hasogató gondja* című búcsúbeszédében Sütő András, feltárva a küzdelmes, a nem alkuvó ember honi veszélyeztetettségének tragikus vonásait, Nagy László Tamásit búcsúztató verséhez hasonlóan emeli a kulturális és nemzeti küldetés emberi erőn túlmutató fényeibe az iszkázi alkotót: „...látom az aranyba metszett mosolyodat és fejmozdulatodat, ahogyan a magasba néztél: talpalatnyi föld felett a nagy ég kerítéstelen, a mi fáink igenis az égig nőnek [...] ...de haláloed gyászát csak magunk viseljük; halhatatlanságod tápláló forrása az a nép marad, amelynek Gondját magadra vetted. [...] a Gondot, a közösségit, az egyetlen, a magyar szellem óriásaira szabottat, amely épp megosztottságában egységes, a virrasztóktól pedig emberfeletti erőt követel.”

Nagy Gáspár három verssel fejezi ki elismerését és köszönetét Sütő András életműve iránt. Az első a *Halántékdob* című 1978-as kötetében megjelent *Bölcsődal Perzsiából* című, *50 sor Sütő Andrásnak* alcímet viselő alkotás. Ám már az 1975-ös, *Koronatűz* című, második kötetének a fiatal költő alkotói hitvallását kifejező fülszövege megidézi a pusztakamarási író: „Sütő András egyik hőstől tudom, hogy az ember ott kezdődik, amikor összetéveszti magát azzal, amitől megfosztották. Az igazi vers is innen indul; azért a hiányért és szüntelenül cipelve a rábízottakat...” A *Bölcsődal Perzsiából* a maga 50 sorában a zárt, elrekesztett helyzetbe jutott emberség és a mégis embernek maradás elvének küzdelmi állapotát verseli meg. A zuhanó repülőgépként ábrázolt kisebbségi sors e látomásában úgy ellenszegülve a történelmi gravitáció erőinek, hogy a repülőgép kirúgott ajtajából a költői vízió „egyenest a tágranyílt / szemű csillagokba”, „az álomcsutakolta / horizontra” nyit meg a fenyegető zuhanásból mégiscsak emelkedő távlatot. Sütő András Nagy Gáspár ötvenedik születésnapjára, 1999-ben, a költő Balassi-karddal történt kitüntetése után *Kardos vitéz* címmel küld a *Bölcsődal Perzsiából* szerzőjének levelet. „A *Szabadrabok*, ez a gyűjtemény: teljes és vitathatatlan igazolása annak az én hitemnek is, hogy kristályos esztétikum, színarany Szépség és illyési-némethi értelemben vett közösségi kötöttség, Balassi-etika egymástól elválaszthatatlan, mi több: a kettő együtt jelent új minőséget. [...] Nem folytatom. Ünnepelek. Magamban. Enyhülettel sorsom iránt, amely hozzád hasonló barátokkal ajándékozott meg gyakori reménytelenségeim idején.”

Az erdélyi írónak címzett második Nagy Gáspár-mű, a szerző *Ezredváltó, sűrű évek* (2003) című kötetében *Végvári ének* címmel *Sütő András kapitány uramnak* alcímmel ajánlott költemény, már jóval keserűbb húrokon szólal. A végküzdelmek tragédiái közé ékelt sorsú író mutatja be, akít a végvári vitéz pozíciójában

láttat szülőföldjén. „A Bölcsődal Perzsiából a kegyetlen körülmények között is megőrzött remény verse volt. A *Végvári ének* a hetvenöt éves író szólítja meg. Azt, aki „százfejű sárkányos / szörnyű éjszakákon”, halálos veszedelmekkel szemben is hű maradt szülőföldjéhez és anyanyelvéhez. Sütő András *Erdélyi változatlanóságok* címmel adta ki 2001-ben a rendszerváltozás utáni publicisztikai írásainak gyűjteményét. Ennek előszavában írta az Olvasóhoz: „Küzdelmünk keservesebb annál, amit Balassi Bálint idejében vívtak. [...] Új hódoltságban a mai magyarok személyi-közösségi létének utolsó mentsvárait ostromolják a végeken. Anyanyelvi bástyát, a nemzeti azonosság tudatának minden védfalát. [...] Nagy Gáspár ezért ír Sütő Andrásnak *Végvári éneket*” – alkot lényegszerű összegzést a versről Görömbei András.

A harmadik versét az íróhoz Nagy Gáspár – maga is súlyos betegen – *Harmadik vers – sirató* címmel már Sütő András halálára írja. A műben a fájdalom hangtalan őszi esőként zuhog rá a szerzőre, egybeolvadva könnyeivel, forrássá, patakká válva, majd a szívet is elszorító téli omlássá. A hiány fénné változó, az égből az embert viaszugárzó tündöklése már az emlékezetből sugározhat csak vissza.

*téli omlás
szívemet szorítja*

*drága András
nem tudok szólani most már*

*biztató hangod többé nem vár
földi vigasz helyett*

*megannyi égi membrán
fényeddel ránk süt a csillagoltár*

A Nagy Gáspártól emlegetett s a Görömbei Andrástól sorsképletként értelmezett, az emberben felépült végvárak – az „erős várak” – a hitben, a könyvekben, a műalkotásokban, a kultúrában – építőik halála után is léteznek. Állják az idő ostromát, s hol csillagként ragyogva, hol ordasként vonítva, de folyamatosan szolgálják e – Lászlóffy Aladár szép kifejezésével – „szigetnyi finnugor közösség” kultúráját s megmaradását.